

ЯРОСЛАВ ІВАШКЕВИЧ

Ярослав Івашкевич (нар. 1894 р.) — поет, прозаїк, есеїст, видатний громадський діяч. Автор багатьох поетичних збірок, драматичних і прозових творів. Серед них історичний роман «Червоні щити» (1934), п'єса «Від будова Блендомежа» (1951), повість «Дівчина і голуби» (1960). Найзначніший твір Я. Івашкевича — роман-трилогія «Честь і слава» (1956—1965 рр.), перекладений українською мовою.

СНІДАНОК У ТЕОДОРА

Одного дня старий Замойло, зітхнувши, зняв телефонну трубку й подзвонив синові. Пана радника він не застав, сьогодні той взагалі не мав бути в посольстві.

«Певно, занедужав, — подумав Замойло. — Я вже десять днів у Парижі і нічогосінько про нього не знаю. А Теодор хворий, та ще й, може, тяжко!» — раптом злякався старий.

Він зійшов униз, взяв таксі й помчав до Теодора на квартиру, що містилася недалеко від Авеню де Пассі. Двері відчинила досить неохайна покоївка; вона працювала колись у Блендомежі й відразу впізнала гостя.

— Ой боже ж мій! Старий граф приїхали! — скрикнула з чистого польською щирістю.

— Що, граф хворий? — запитав старий, скидаючи пальто.

— Хворі? Та ні, нівроку...

— Чому ж він не пішов на службу?

— Тому що сьогодні сніданок...

— Сніданок?

У цю хвилину в передпокій («хол») впливля Теодорова дружина, дуже огрядна, ясноволоса, вродлива. Старий Замойло по-своєму любив цю невістку. Втім, не за якісь позитивні риси, бо їх у неї не було, а тому, що вона стала для нього ніби живим свідченням того, що в Теодора ще лишилися людські почуття. Вона була другою жінкою в сина. Теодор розлучився з першою, французькою аристократкою, своєю далекою родичкою по бабі де ла Форс, щоб оженитися на канцеляристі однієї з другорядних місій, де він тоді працював. Пані Замойло була надто обмежена, щоб цей шлюб не запаморочив їй голову, і надто погано «вихована», щоб свіжонабуті великопанські замашки не виявлялись у неї на кожнім кроці. А втім, до свекра вона ставилася зичливо: він імпонував їй.

— Що, у вас сьогодні званий сніданок? А я так не до речі.

— А ви давно з Блендомежа, тату?

— Та вже кілька днів.— Старий не назвав дати свого приїзду — йому було соромно, що він так довго не навідувався до дітей.— Я дзвонив у посольство, але Теодор туди, здається, зовсім не приходив.

— А то ж як? Такого дня? — із щирим здивуванням говорила невістка. Звали її Ядзя.

— Я ж не знав цього,— мовив Замойло, все ще стоячи в передпокої.

Було близько дванадцятої. До сніданку лишалася, мабуть, яка година. У вітальні ще був розгардіяш. Із суміжної з нею їдальні долинав дзенькіт чарок. Теодор у кабінеті вкладав цигарки й сигари в оздобні цигарниці та скриньки. До батька привітався холодно, але не тому, що мав серце на нього, а просто був страшенно зайнятий. На щастя, Ядзя була вже готова і могла розважити гостя. Старому аж лице пашіло — він почував себе тут зовсім зайвим. Неквапливо розповідав обом про варшавські бали, про Блендомеж, про родинні справи, про «цю бідолашну Ружу», і Ядзине удаване співчуття трохи дратувало його. Теодор не мовив ані слова; через якийсь час подзвонив, викликаючи лакея.

— Коньяк є? — спитав його суворо.

— Так, ваша ясновельможність.

У цю мить задзеленчав дзвоник і увійшов новий гість. Господиня відрекомендувала його свекрові. То був аташе посольства Свіджинський. Теодорове обличчя проясніло.

— Пане Станіслав, така неприємність, без вас я тут не дам ради. Уявіть собі, пані Фернандес захворіла. Бракує одної особи.

Збентежений пан Станіслав показував очима на старого Замойла, водночас люб'язно всміхаючись до його невістки. Йому довелося кілька разів повторити ці знаки, аж поки Теодор нарешті зрозумів.

— Ну звичайно! Як мені це не спало на думку? Ти залишишся з нас на сніданок, правда, батьку?

Замойло вагався, прийняти це запрошення чи ні. Але Ядзя з сердечної простоти випалила:

— Та лишайтеся, батечку! Нам саме бракує однієї особи, чілійка захворіла.

— Ти зробиш нам велику приємність,— сказав Теодор дипломатично, стараючись пом'якшити жінчині слова.

— Безперечно, якщо це вам потрібно...

— От тільки цей світлий костюм! — Теодор зміряв батька від голови до п'ят пильним, суворим поглядом.

І Замойло в цю мить подумав, що не хотів би бути в шкурі синових підлеглих.

— Мені здається, що світлий костюм улітку, за сніданком...

— Та він і не такий вже світлий,— доброзичливо докинула Ядзя.

— От бачиш. Наскільки я ще знаюся на правилах етикету...— мовив колишній камергер.

— Так, але це сніданок дуже важливий. На ньому буде генерал Рібо. Всі прийдуть у темних костюмах.

— Ну, то, щоб зарадити лихові, вдягни і ти щось світле, — з легким нетерпінням сказав Замойло синові.

— Я?! — злякався Теодор.— Ніколи в світі! Un monsieur ¹...

— Нічого не вдієш, значить, я буду не un monsieur, а quelqu'un ².
Вирішуйте самі: або я лишаюсь у вас у світлому костюмі замість хворої чілійки, або йду звідси. І будьте здорові.

— Ну що ви, татусю, — вигукнула Ядзя, раптом переходячи на звичний для неї тон простої друкарки, вельми вульгарний, але, по суті, добродушний, — та ми б вас нізащо не відпустили! Ви ж, мабуть, уже цілий тиждень в Парижі, а до нас і не заглянули. Хіба ж так годиться? Звісно, ви лишаєтесь.

Замойло прикликав на поміч усю свою вихованість, щоб приховати легке роздратування. Піднісши до губів невідстичну руку, він зі старомодною галантністю поцілував її. І в цю мить згадав розкішні прийоми в Парижі та Петербурзі, які йому випало бачити на своєму віку, ще замолоду.

«У цих бідолах голова пішла б обертом, якби вони їх тільки побачили, — подумав він.— Бідний мій Теодор, вона типова парвеню...»

Пан Станіслав, повний, лисуватий, дуже старанно вдягнений (хоч зав'язувати краватку він очевидячки не вмів), стежив за розмовою, переводячи свої вирячкуваті блакитні очі з одного співбесідника на другого. Було видно, що його прикро вражають і суворість Теодора, і недоречна безпосередність Ядзі і, нарешті... світлий костюм Замойла. В присутності генерала Рібо це сприймалося б як скандал!

— А як же ми їх розсадимо? — він запитливо глянув на Теодора.

— Отож-бо! Тепер новий клопіт: як розсадити!

— Якщо графа посадити праворуч від господині, — швидко промовив Станіслав, ясна річ, грасируючи, — то генерал буде ліворуч.

— Що ви таке кажете! — з жахом скрикнув Теодор.— Генерал не може сидіти ліворуч! У крайньому разі — праворуч від тієї дами, що сидітиме праворуч од мене... Та оскільки це буде його дружина...

— Ну, генеральшу можна пересадити далі, — мовив Станіслав.

— Недавно у китайців, — звернулася Ядзя до свекра, зневажливо всміхаючись і багатозначно дивлячись на нього, — мене посадили поруч чоловіка! Де це видано! На щастя, ми — не китайці...

— Ну, то як же буде? — схвильовано спитав Теодор.

Пан Станіслав зняковів і почервонів. Негаразд, коли аташе посольства не знає, де слід посадити господарєвого батька.

— Пане старший радник, — знову заговорив він дуже швидко й улесливо, — а чи не зволите ви поступитися своїм місцем графові, як це звичайно роблять для начальників. Якби тут був посол...

— Так, але батько не є моїм начальником.

— Але ж граф Замойло, така визначна особа...

— На жаль, літературна слава не впливає на презеанси ³.

— А його титул?

— Не кращий від мого! Зрештою, республіка скасувала титули, і в установах...

Пан Станіслав знову зняковів і почав кидати швидкі благальні погляди на пані Ядзю. Нарешті вона вирекла:

— Так, але тато був камергером!

¹ Світська людина (франц.).

² Абихто (франц.).

³ Від франц. préséance — право сидіти на почеснішому місці або йти попереду інших осіб.

— Миколи Другого,— потвердив старий, збентежений поведінкою дітей.— Тільки хоч цього вже не ставте мені за провину.

— Ах, так, це правда, тато був камергером. Це міняє становище. Може, справді поступитися йому місцем?— серйозно спитав Теодор.

Він насупився і глибоко замислився.

Та Ядзя урвала його роздуми, вигукнувши з якнайглибшим переконанням:

— Але ж тобі не можна сидіти на останньому місці!

В цю мить несподівано увійшов слуга і перервав розмову.

— Ваша ясновельможність, бургундське поналивати в келихи чи подавати в пляшках?

— Боже милостивий, вони ніколи нічого не знають!— у розпачі заволав Теодор.

Ядзя стурбовано засовалася в кріслі.

— А яке бургундське ти даєш? У Ротшільдів не подавали в келихах...

— У Ротшільдів!— пирхнув Теодор.— Бургундське мало хто п'є. А те, що налите, вже пропало... Шкода переводити такий напій. Ну, подавайте в келихах, у келихах!— нетерпляче гримнув на лакея.— Будете розносити...

Старий Замоило вже давно не слухав цієї розмови. З якогось часу він навчився ізолюватись од неприємних відголосів зовнішнього світу. В такі хвилини він дивився на ті нікчемні, нецікаві речі, що оточували його, і водночас прислухався до себе самого. Так пасічник навесні, погожої березневої днини, схиляється над вуликом і наслухує: тоді до нього долинає тихе, монотонне гудіння пробуджених бджіл, відгомін життя, що, мов музика, бринить у вулику. Отак і Замоило чув, як у ньому грає якийсь інше життя. Та тільки це був відгук не весняного буяння, а осіннього втихомирення.

Замоило дивився у вікно на звичайний паризький пейзажик. Перед вікном стояла якась вілла, особняк, де жили заможні люди. За віллою здіймався високий будинок, і її непомірно довгі димарі на тлі сліпої стіни будинку скидалися на якусь темну літеру, якийсь знак чи емблему. Цю невеличку віллу оточував садок з магноліями та іншими деревами. Сині кущі самшиту й вічнозелені магонії, підстрижені на французький манір, справляли враження чогось штучного, наче це був не садок, а вітрина крамниці. Але над усім цим підносився в блакитне весняне небо мереживний порив у простір — Ейфелева вежа. Ненависна й улюблена, символ усього того, чим було його життя, весь дев'ятнадцятий вік, такий безглуздий і такий великий. Вік, що зродив стільки ідей, стільки героїзму і стільки марноти...

А над ажурним риштованням вежі в блакитнім небі танула, мов сніжинка, невеличка хмарина. Старого раптом розчулив цей далекий краєвид і ця хмарина, що за хвилю зникне без сліду. Він дивився на неї і згадував незліченні хмарки, які бачив на своєму віку, — над білими колосами в Мюррені, над блендомезькими полями, над Лазенками⁴ у Варшаві, коли вони, линучи з-за Вісли, поволі тануть або ж скупчуються у фіолетово-сірі громаддя, і до тополь на Саській Кемпі⁵ простягаються смуги дощу, схожі на сонячні промені.

⁴ Парк у Варшаві.

⁵ Район Варшави.

Із задуми його вивів голос Ядзі:

— Ну, все вже владналося. Ви сидітимете біля генеральші. Її довелося пересунути на два місця далі, але це нічого, бо генерал буде на першому. Це світське життя так втомлює,— зітхнула вона з виглядом вельми досвідченої людини.

Старий Замойло усміхнувся. Та в його усмішці прозирав і смуток, і жаль.

— Моя люба, життя взагалі річ дуже втомлива,— сказав він невістці.

Та невимушено засміялась.

— О, ви цього зазнали, мабуть, менше, ніж хто. Ваше життя встелене трояндами.

Замойло кивнув головою.

— Ти маєш рацію, дитино моя, встелене трояндами. Але й по трояндах пройти життєву путь теж дуже важко.

І він подумав, що й справді, в його житті не було ніяких великих нещасть чи трагедій. А проте він майже фізично відчував увесь його тягар на своїх плечах, над самою головою. Знав, що це враження облудне, що, подібно до бароккової каріатиди, тільки удає, ніби підтримує світ, насправді ж світ тримається і без нього. Одначе не міг позбутись відчуття гнітючої ваги і суму, невимовного суму, який годі пояснити, так само як не можна пояснити картину Моне: пустинний морський краєвид і ластівка в небі.

— Боже мій,— сказав він,— люба Ядзю, якби ж то ти знала, яке було насправді моє життя. Я сам нічого про це не можу сказати!

В цю мить пролунав перший дзвоник у передпокої, і з'явився чілієць, чоловік тієї дами, що завдала господарям стільки клопоту. Всі почали розпитувати про її здоров'я; з відповіді дипломата було цілком ясно, що дружина його здоровісінька, але її зовсім не вабила перспектива провести кілька годин у домі Замойлів, і хвороба — це тільки відмовка. Потім прибув радник іспанського посольства з дочкою, за ними кілька французів невідомого рангу, шведський військовий аташе і нарешті — останній — генерал Рібо з дружиною.

На генералові, що, як більшість військових, не вмів носити цивільне вбрання, був світлий, майже курортний фланелевий костюм. Замойло усміхнувся, побачивши його. Зате генеральша наділа чорну, майже вечірню довгу сукню з блискучого атласу, на голові в неї був маленький капелюшок з кольорових братків, комір обвивала низка перлів.

Коли всі вже сиділи за столом, Замойло спостеріг, що генеральша — людина скромна і не звикла до прийомів. В очах її мигтів ледь помітний переляк чи подив. Ці очі, блакитні, опуклі, були створені для того, щоб спокійно споглядати явища цього світу й фіксувати існування всього, що нас оточує. А проте життя сповнило їх якимось страхом перед дійсністю і надало їм виразу, не властивого цьому спокійному й розумному обличчю.

Подали лангусту; Замойло помітив, що кожного разу, коли слуга схилявся до його сусідки, підносячи таріль або наливаючи вино, генеральша здригалася, немов наразившись несподівано на фамільярність чи нечемність. Страви брала знехотя і ніби з легким роздратуванням.

Бесіда розпочалася з погоди. Хоч би що там казали, а це найвдячніша тема для початку розмови, і до неї можна підійти так, що вона перестане бути банальною. Такий своєрідний підхід до буденної, заявленої теми відразу переносить бесіду в іншу площину, надає їй нового освітлення, інакше кладе світлотіні. Замойло згадав дощ на Єлісейських Полях у день приїзду і заговорив про летючі хмари над Парижем. Водночас йому пригадалася,— хоч про це він генеральші не сказав,— одна сцена з його колишнього життя, образок майже пейзажний. Та цей спомин, хоч про нього Замойло змовчав, кидав на все те, що він оповідав, відблиск молодості, з часів якої збігло півсотні літ.

Колись, будиши ще юнаком, майже такого віку, як тепер Анек, він пішки вертався в палац із Блендомежа. Тоді родина їхня ще не жила постійно в Блендомежі, він приїхав на батькове доручення перевірити стан господарства і того самого дня мав виїхати назад до Петербурга. Був один з останніх днів травня, погода мінлива, як оце зараз: то вигляне сонце, то припустить рясний дощ. Досить швидко насувалася велика фіолетова хмара, і на її тлі молода зелень здавалась майже жовтою. Цей колір стояв йому перед очима. Дорогою від палацу їхав важкий віз, запряжений парою сивих коней, на возі сидів парубок. Замойло спинив його й запитав, куди він їде.

— Та за Вежхліцу до свояка по солому!

Старий як сьогодні чув цю відповідь: «до свояка по солому».

І Замойлові раптом схотілося поїхати з цим чоловіком «за Вежхліцу до свояка по солому», щоб уже ніколи звідти не вернутись. Він уявляв собі, як парубок помалу їхатиме широкими зеленими луками понад Вежхліцею, як його заскочить хлюпотливий дощ, як він напнеться рогожею, а коні будуть мокнути на перебіжнім дощі й потім, паруючи, обсихати на сонці. Як хмара відступить за луки, і як свояк зустріне парубка, і скільки вони попомахають вилами, поки накладуть віз соломи.

Він всією душею поривавсь їхати з тим парубком. Але відклав цю поїздку: наступного разу, сказав собі, коли повернуся з Петербурга. І потім багато років не вертався до Блендомежа, і вже більш ніколи не бачив того парубка й ніколи не здійснив своєї мрії поїхати «до свояка по солому», хоч часто думав: от якби не вернутись.

Генеральша вислухала його розповідь про перебіжний дощ і несподівано мовила:

— На жаль, ця буряна весняна погода часом буває нестерпна. Така атмосфера добра для молодих. А коли ти старий, тяжко дивитись на такі дощі...

«І на хмари над Домом Інвалідів»,— подумав Замойло.

В цю мить генеральша знову відсахнулась од піднесеного їй тареля. Замойло з подивом побачив на ньому яйця по-індійськи. В жовтавому соусі «керрі» вони здавалися вирізьбленими з бурштину. Ну хто ж подає таку страву на сніданок!

«Ядзя не має найменшого уявлення про те, як треба складати меню»,—з досадою подумав Замойло і сказав своїй сусідці:

— Знаєте, на мою думку, старість має багато переваг. Передусім, ясний погляд на все...

— Та що ви! — майже пошепки відповіла генеральша. — Те,

що ви називаєте ясним поглядом,— жажлива річ. Просто бачиш, що все — тлін. Оце і є найбільша трагедія в житті людини: вона лише на старість помічає, що все навколо примарне і розпадається на порох, мов сухе листя. Не плин часу, а розпад — ось що жахає...

— Ви давно в Парижі? — несподівано звернулася до Замойла його сусідка по праву руку. То була дочка іспанського радника. Годилося їй відповісти і перемовитися з нею кількома словами. Тим часом подали пулярку з трюфелями.

Тепер Замойло міг знову звернутися до генеральші. Поки пан Тадеуш розмовляв з іспанкою, генеральша сиділа нерухомо і дивилась перед себе у вікно. За ним був той самий краєвид — особняк із червоної цегли, верхівки дерев і неймовірно висока Ейфелева вежа. Хмарилось.

— Я боюся, — спокійно, інтимним тоном промовив Замойло, — що наше уявлення про безповоротний плин часу, про минуцність, несталість усього земного теж є помилкою. Адже ж існує певна сталість у відродженні людства, певний ритм і у всесвіті, і в розвитку цивілізації. Якесь значення все ж має і людина, що стоїть між небом і землею.

Пані Рібо глянула на Замойла.

— Ви говорите, як священик, — знов пошепки сказала вона. — Але ж це зовсім не втіха для індивідуума. Ми не лишаємо по собі ніякого сліду, і це, мабуть, найгірше. Інколи я розумію Герострата. Жити в будь-якій формі, аби тільки жити...

Ну от, знов Ядзина похибка: подали страсбурзький паштет із салатом, страву радше вечірню. Паштет був несмачний, безбарвний і такий тугий, наче зроблений з гуми, а салат із сирих овочів — певне, новий винахід господині — дуже твердий і ликуватий. Теодор докірливо позирав на дружину, водночас розказуючи генералові, що мав досить знуджений вигляд, про полювання у Біловезькій пущі. Теодорова оповідь на цю неодмінну тему хвилями долинала аж до того скромного місця, де сидів Замойло-батько, і злостила його. Вічно ця балаканина про ліси й пущі, неначе в Польщі нема нічого, крім вовків та дерев.

І знов йому згадався той парубок, що їхав до свояка, він начебто був схожий на Анека. Замойло не пригадував його рис, але йому здавалося, що в того було обличчя його наймолодшого сина. Блакитне небо над Ейфелевою вежею посіріло. Хмаринка, що недавно танула, перетворилась на хмару. Лакей знову нахилився до пані Рібо і подав їй тачку з келихами, ніби наповненими кров'ю. Це й було оте знамените бургундське, що про нього стільки говорилося. Дама в капелюшку з братків нетерпляче, з помітною досадою відсторонилася їй.

— В тій чи іншій формі життя наше триває вічно,— знову заговорив Замойло, ковтаючи гумовий паштет, — хоч, як від каменя, кинутого в воду, по нас розходяться кола, чимдалі слабші й ширші. Але вони є. От хоча б наші діти.

Генеральша здригнулась і глянула на Замойла. В її опуклих блакитних очах прозирала якась туга. Замойло трохи стривожився.

— У вас є діти? — спитав він.

Пані Рібо штрикнула виделкою в салат. Шматочок сирої селе-ри не піддався виделці й порснув убік. Генеральша знову звела очі на пана Тадеуша і тихо, ніби звіряючись, промовила:

— Були, а певніше, ще є. Але один мій син загинув у Марокко. А другий хворий... недорозвинений. Ідіот,— додала голосніше, ніби хотіла ще точніше визначити нещастя своєї дитини, ніби без жодних недомовок поспішала поставити всі крапки над «і», ніби збиралася розпочати з Замойлом довгу, вирішальну розмову.

Але вона замовкла. Замойло не відчув ніяковості. Тільки серце йому пройняла безмірна туга. То була скорбота майже всеосяжна, нездоланна і дуже болюча.

Він нахилився до своєї сусідки, мало не до самого її вуха, і зашепотів:

— Знаєте, а в мене восьмеро, і всі якісь погані, невдалі. Ну, ніякі — ні риба ні м'ясо... Ніхто з моїх дітей не загинув у боротьбі, може, тільки Ружа була б на це здатна...

— Ружа? — перепитала пані Рібо.— Це ваша дочка? Розкажіть мені про неї.

— О, знаєте, це звичайнісінька собі дівчина. От тільки не може жити в нашому середовищі. За всяку ціну хоче з нього вирватись... Тепер учителює в народній школі у глухій провінції. Признаюсь вам: вона ніби здійснила мої давні мрії. Я колись теж хотів порвати зі своїм середовищем. Але це було куди важче. Уявіть собі давні часи! Мій батько був царський генерал, а мати — дочка французького герцога... Я не зміг тоді втекти з дому.

І перед очима йому постав віз із білими кіньми, що все віддалявся, і рогожа, яку напинав на плечі погонич, і хмара, темна, градова, як у Джорджоне, і бліда-бліда зелень перших дубових листочків.

— Я лишився,— зітхнувши, сказав старий,— і почав писати.

Пані Рібо звела на нього свої великі очі, що враз сповнилися сльозами й заіскрилися, мов келихи в руках гостей, в які саме наливали шампанське.

— А хто ж ви такий? — спитала вона.

Замойло всміхнувся.

— Ви не знаєте? Коли вже ми заговорили про старість і про те, що все минає, то я вам відповім так: я старий Замойло, в минулому письменник.

— Ви батько графа Теодора? — здивовано спитала пані Рібо.

— На жаль,— відповів Замойло, і лукава усмішка майнула на його вустах.

Пані Рібо здригнулась. І хоч генерал саме провадив люб'язну розмову з господинею, голосно окликнула чоловіка. Раді, що нарешті щось порушило нудний етикет, усі замовкли й обернулись до неї, коли вона гукнула через увесь стіл:

— Адольфе, ти знаєш, хто сидить біля мене?

Ледве стримуючись, щоб не зробити їй зауваження, генерал сердито глянув на дружину своїми пташиними очима.

— Слухай, Адольфе, ти, мабуть, як і я, не дочув прізвища мого сусіда. Це граф Тадеуш Замойло, батько пана радника. Славетний письменник.

Теодор заціпенів. Усі дивились на його батька, який усміхався з легкою іронією. Генеральша додала:

— Ти ж завжди так хотів познайомитися з паном Замойлом.

Генерал Рібо дуже пильно подивився на Теодора і сказав без усмішки:

— Чого ж це ви так далеко посадили свого батька? Мені дуже шкода, що я не міг з ним поговорити.

Пан Тадеуш усміхнувся, скося позирнувши на Ядзю, що зробилась біла, як скатертина, і промовив невимушеним світським тоном:

— Ох, це все оті клопітні презеанси. Бачите, генерале, я не маю ніякого рангу на цім світі.

Пані Рібо захоплено дивилась на нього. Генерал швидко проказав:

— Сподіваюся, графе, що найближчим часом ви нас відвідаєте.

Потім він знову повернувся до Ядзі й почав докладно відповідати на її безглузді запитання. Та це вже було ні до чого. Подружжя Замойлів знало, що сніданок не вдався. Батько затьмарив усе своєю скромною особою.

Переклала Олена МЕДУЩЕНКО